

JAN HERBEN
—
**KRONIKÁŘ
RODNÉHO KRAJE**

Petra Nádeníčková
Táňa Slámová

Pokus o monografický portrét klasika českého realismu, novináře, kritika, historika a romanopisce **Jana Herbena** (1857–1936) zachycuje jeho soukromý i tvůrčí život v kapitolách o dětství, středoškolských a vysokoškolských studiích, dráze novinářské a spisovatelské. Čtyřem stěžejním knihám Jana Herbena (Moravské obrázky, Slovácké děti, Na dědině a Do třetího a čtvrtého pokolení) se autorky – narozené v jihomoravských Brumovicích, tedy ve stejném místě jako zkoumaný autor, věnují podrobněji.

Petra Nádeníčková
Táňa Slámová

JAN HERBEN

—

KRONIKÁŘ
RODNÉHO KRAJE

pokus o monografickou koláž

*vychází jako připomínka 150. výročí
narození moravského spisovatele*

2011

© *Petra Nádeníčková, Táňa Slámová, 2011*
© *Carpe diem, 2011*

www.carpe.cz

Made in Moravia, Czech Republic, EU
ISBN 978-80-87195-62-8

**„Předkové moji, vrstevníci moji,
potomci naši – všichni jsme jedna rodina,
jsme jedna krev a pokrok prochází tou krví,
jak to Bůh řídí a chce.“**

BĚŽÍM DOMŮ

jan herben

Běžím domů, a má mladost běží mi naproti.

Vůz jede zdoluhavou cestou pod svahem, a já chodníkem nadběhl jsem k větřákům. Má mladost běží mi naproti do kopce – je milá, sladká, třebaš neklidná. Vpíjím lačnými očima do sebe ten kousek kraje, který se kol dědiny prostírá přede mnou.

Mladost moje otevřela své dětské oči a vrhla na mne pohled lítostivý, vyčítavý a pohled ten mluvil: Ej, synečku, změnil ses. Již není tvá hlava plna bezstarostné svévole, srdce ztratilo oheň i pravdivost. Bylo ti líp, když jsi nosíval za kloboukem voničku z muškátu, když ti šili vyšívanou košilku a kupovali kordovanky s cinkavými podkovkami. Máš v hlavě přehršle cizích slov a srdce tvé nebije přirozeně. Jsi už učeným člověkem...

Objal jsem svou mladost a udusil jí výčitky na rtech.

Scházíme spolu od větřáků k dědině.

Vidím kostel; bílý, čistý kostelík s malinkými okny a tmavomodrou střechou. Když dávali zvony na novou věž, byl jsem právě ministrantem. Tenkrát jsem začal zvonit malým i velkým svátečním zvonem. Umíráčkem však jsem nesměl, a – já bych nechtěl podnes, abych pomáhal k slzám spolubratří svých! Zato tím velkým zvonem chtěl bych vždy volat na velkou mši osvěty. Té záliby nepozbyl jsem od doby ministrantství. Zvonit proti mračnům je pověra; zvonit proti duševním mračnům jistě není.

Kolem kostela je hřbitov. U hřbitova chybí však již velká brádkyně blízko bašty, ve které v noci sedávali vrátní. Je jí škoda. Tam na hřbitově pod nízkým akátem leží mnoho vrstevníků a vrstevnic, s kterými jsme se měli rádi, ještě než jsme chodili do školy.

Z rodiny naší odpočívá tam tříletá sestřička a bratříček, kterého jsem neznal. A přece vidím je v duchu oba, jak mne pozdravují a vítají.

Jdeme kolem cihelny vedle vrb – ba ne vrb, již jsou tam ovocné stromky nasázeny. Tam jsme pásávali husy a kladli pod vrbami oheň. – Potkáváme již lidi; poznávají mě a nepoznávají, ale všichni pozdravují: „Pochválen buď Ježíš Kristus – pěkně vítám.“ Říká se

zde Na drahách. Tady vjíždíme do dědiny. Už jsme v chalupách, a ty chalupy znám všechny. Jen některá má novou střechu nebo komín. Hledí na mne zasmušile, teskně a přece vlídně svými starými drobnými okny. V jedněch je plno muškátů, bazalek, fialek a rozmarýny, jiné jsou prázdné, tupé, bezvýznamné. Právě jako lidské oči. A již se blížíme k našemu. Hle, bílá chaloupka s modrou střechou, před ní dvě hrušky a jablůň, stranou studně na trávníku, který se táhne pod humna až k jezírku. Na něm stáda husí.

*A kam hledím, srdce mého výskne kus,
má mladost ze všech koutů vstříc mi letí,
má duše cítí mládí lehký klus...*

Mívali jsme kdysi výklenek přede dveřmi. Bývalo tak v celé dědině. A v tomto výklenku, kterému se říkalo žudr, bývaly v neděli besedy. Babičky a sousedky chodívaly k nám střídat tajemství. Bylo u nás Bratrstvo svatého růžence a naši stařeček byli „otcem růže“. A tak se u nás tajemství i jiných vystříдалo mnoho a mnoho a nejedno vyprávění jsem si odtud navždy zapamatoval.

Seskočil jsem s vozu. Políbil jsem všem ruku, ale usednout nemohu. Musím vidět napřed všechny koutky, otevřít stolky, vkročit do zahrady za domem – a teprve blažen usedám mezi zahrádky, kde se někdy ten žudr klenul.

Viděl jsem výstavné paláce měst, vím, že jinde ve světě lidé žijí líp, i moudřejší a vzácnější jsou než tito moji drazí a toto rodné hnízdo moje, a přece toto hnízdo zde nade vše miluju. Tak člověk miluje vlast i chudou, zuboženou, kdyby všechny krásy a dary světa obklopovaly jej v cizině.

Je večer. Tichý červencový večer. Lidé se vrací z polí, svítí a zvoní kosami, děti ženou husy z napášení, někde zpívají děvčata tesklivou melodií. Teď proniklo ke mně několik zlomků, srdečných, stěžujících si:

*Ešče sú hajníci,
co háj hlídat budú;
ešče sú šohajci,
co k nám chodit budú...*

Zpěv zanikl ve vsi, a již nic nedovede přerušit jakési tajuplné šero a posvátné ticho po práci. Člověku je sladko. Již dávno odzvonili Anděl Páně, ale já ještě sedím, pozoruji měsíc a hvězdy, jak se odrážejí v jezírku.

Sedám v duchu i pod tebe, ty starý topole, na břehu jezírka. Ve tvém stínu jsem sníval jako chlapec o své budoucnosti – kdybych byl velkým pánem, kdybych vysvobodil princeznu ze zakletého zámku... Dnes usedám v tichu večerním pod tebou a zase všechno bezstarostné dětství vrátilo se mi na mysl, moji druhové, sousedé, stará škola, hry i ta nevázanost a zvůle chlapecká.

1882

NEJVĚRNĚJŠÍ BRUMOVČAN

emanuel havelka

Čteme... Herbenovo toužebné a jímavé rozjímání: *Běžím domů*.

Kamže běží? – No přece domů do Brumovic, do těch pro něho na světě jediných Brumovic. Není žádné jiné místo, které by se mu rovnalo, které by mohl mít tak neskonale rád. Proto mu vyplývají ze srdce tak sladká, poetická slova:

„A má mladost běží mi naproti...“ Rozmlouvá s ní o tom, co se mezi ní a Brumovicemi léty změnilo – a přece je všechno a všechno tak, jak bývalo. Vzpomíná:

„Sedám v duchu i pod tebe, ty starý topole, na břehu jezírka. Ve tvém stínu jsem sníval jako chlapec o své budoucnosti – kdybych byl velkým pánem, kdybych vysvobodil princeznu se zakletého zámku... Dnes usedám v tichu večerním pod tebou a zase všechno bezstarostné dětství vrátilo se mi na mysl, moji druhové, sousedé, stará škola, hry i ta nevázanost a zvůle chlapecká.“

Tak psal doktor Herben, když mu bylo dvacet pět let. Po šedesáti pěti letech vydává toto něžné rozjímání s jinými Herbenovými úvahami a obrázky jeho syn Ivan v knize *Brumovice*. Uvil v ní bohatou, vonnou a právě brumovskou kytici ze tří otcových nejstarších knih. Jsou to *Moravské obrázky*, *Slovácké děti* a *Na dědině*. K nim pak zařadil několik kapitol z autorovy literární pozůstalosti.

Uvědomujeme si, jak všechny tyto práce z Herbenovy mladosti jsou oddanou i reálnou písní lásky o rodných Brumovicích a že syn Ivan správně a pravdivě vycitíuje, když z nich jemnou rukou vybírá perly a zavěšuje pod jednoznačný nadpis: *Brumovice*.

Vydavatel Ivan Herben svůj doslov uzavírá:

„Při výběru a řadění kapitol Brumovic se vydavatel snažil vytvořit jakýsi moravský protějšek k českému *Hostišovu*, aby byl rodné Moravě splacen aspoň dodatečně dluh, který Jan Herben nestačil už splatit sám.“

Soudím, že doktor Jan Herben splatil dávno a bohatěji před Hostišovem své rodné Moravě – a speciálně svým Brumovicím – více než dluh, když napsal uvedené tři vzácné slovácké knížky a na jejich podkladě svou slavnou románovou kroniku...

Tu jsme u Herbenova *Do třetího i čtvrtého pokolení*.

Kniha takřka apokalyptická. Nehynoucí pomník, který doktor Herben zbudoval svým Brumovicím. Brumovice nevymizí už nikdy z mysli i ze srdcí českého kulturního národa.

Herben vlil do této své stavby celou svou duši a dovednost, veškerou lásku a oddanost k Brumovicím a k rodnému kraji. Ale nehladil a nepřikrašloval, jako nerozumná máma; nezapomněl na nic, co bylo tu dobrého a ušlechtilého, neopominul také však ničeho, co viděl jako mravní i hospodářské kazy, jako těžké nedostatky rodové a dědičné. Idealista, muž pravdy, nemohl a nechtěl mlčet, poněvadž chtěl napravovat. Historicky i psychologicky zkoumal, kde byly kořeny tohoto úpadku v minulosti, když jiné kraje, i chudší, například Horácko nebo Jihočesko, stojí podle jeho znalosti proti Brumovsku zřetelně výš.

Ostatně, Herben pověděl nám všem o svém *Pokolení* ke konci života (*Kniha vzpomínek*), co s ním mínil nebo nemínil:

„Nechtěl jsem svým *Pokolením* říci nic víc, než napsat svým rodákům knihu o tom, jak se žilo v Brumovicích a v okolních vesnicích bývalého panství hodonského na jižní Moravě od doby Marie Terezie až do konce století devatenáctého. Tedy spis historický...

Především kniha není národopisné dílo; tak jsem ji nemyslel. Dával jsem si tuze často otázku: co vlastně víme o lidu, jemuž říkáme ‚naš dobrý lid‘, ‚naši bodří venkované‘ atd. Nepěstoval jsem nikdy kult koženek, chválu starobylosti a patriarchálního života. Postavil jsem se záhy proti učiteli svému, ctihodnému Františku Bartošovi...

Vybral jsem několik osob ze života vesnického, abych ukázal, jak se jim vedlo. A hned tam jsem narazil na Hrabce. Vědomí lidské razilo si cestu i tak obtížně a pomalu za krátkého uvolnění Josefem II., a ještě mu stáli v cestě Hrabcové. Pokolení druhé dočkalo se roku 1848, z poddaných stali se občané. Nicméně i tenkrát Hrabcové dělali své hříšné dílo. Jmenovali se v jiných vesnicích jinak než Hrabci, ale charakter byl hrabcovský...

Historie rodu Hrabcova je románem, celek románem není, protože hrdinou knihy je celá ves... Někteří kritikové, chtějící mít román, domlouvali mi, abych ten politický katechismus z knihy

vyhodil. Vždyť ty poučné partie byly hlavním podnětem, abych knihu napsal. Abych kritikům i čtenářům práci ulehčil, nazval jsem **Pokolení** kronikou. Při tom zůstane...“

Tedy, po věcném a dokonale zasvěcujícím vysvětlení tohoto nedorozumění odpadá.

1947

NAROZENÍ A DĚTSTVÍ JANA HERBENA

petra nádeníčková

Kořeny Herbenova rodu sahají na Slovácko, i když předkové z otcovy strany přišli ze Slovenska, jak také naznačuje rodové jméno. Rodiče Herbenovy matky Alžběty sloužili nejdříve na faře ve Velkých Pavlovicích a pak si koupili domek v Brumovicích. Herbenova matka sloužila v panském domě na Čejči a vzala si za manžela chudého Vavřince Herbena, řečeného Vávra, oblíbeného muzikanta a zpěváka z Morkůvek.

Jan Herben se narodil osmnáctileté Alžbětě Herbenové 7. května 1857 v Brumovicích na jižní Moravě. Bylo to devět měsíců poté, co v Praze na Olšanech pochovali Karla Havlíčka Borovského, patrona českých novinářů.

Ze začátku pracovali Herbenovi rodiče jako zemědělství dělníci u sedláků, otec si přivydělával muzikou při svatbách a na hodech, později se stal hajným. Dědeček pracoval jako příkopář na hodonínských rybnících a potocích, babička vedla domácnost. Ačkoliv rodina patřila k nejhudším, byla přitom jedna z nejvzdělanějších. Pravidelně odebírali české knihy. Dědeček byl totiž členem Cyrilometodějského dědictví, které bylo v padesátých a šedesátých letech 19. století jediným výhradně českým vydavatelstvím na Moravě.

Nejraději Herben vzpomíná na svou matku, které ze čtyř dětí zůstali jen dva chlapci – nejstarší Jan a mladší Václav. O tom, že půjde studovat, rozhodli rodiče i dědeček s babičkou, kteří našetřili zhruba 200 zlatých – babička chtěla mít z chlapce „panáčka“, tedy katolického kněze. Dočkala se však doktora filozofie, ještě než spolu s dědečkem roku 1886 zemřela.

Jan Herben prožil běžné dětství venkovského chlapce. Když byl malý, měli rodiče často nouzi a Herben s nimi musel pracovat. Ještě než začal chodit do školy, chodíval s rodiči na panské, později pásával krávy. Už jako dítě chodil také s matkou na poutě do Křtin, Vambeřic a Mariazell, v šesti letech se zúčastnil oslav příchodu slovanských věrozvěstů na Velehradě. Na své dětství a rodný kraj velmi často a rád vzpomínal.

STŘEDOŠKOLSKÁ STUDIA

petra nádeníčková

Ve dvanácti letech ukončil Herben školu v Brumovicích a o prázdninách chodil do Morkůvek k panu učiteli Bílému, kde se učil německy a hrát na housle.

Od září 1869 byl přijat do čtvrté hlavní třídy německé školy v Hustopečích. Bydlel u pana učitele Křivky v horní části města Na Turhandlech ještě s dalšími třemi studenty. Do školy, kterou Herben navštěvoval, chodil předtím i Tomáš Masaryk. V budově je nyní střední odborné učiliště. Dva roky Herbenovi stačily na to, aby se dobře naučil německy a vše potřebné k tomu, aby mohl být přijat do nově otevřeného Slovanského gymnázia v Brně, tehdy ještě se zkratkou c. k. (císařsko-královského) na ulici Basteigasse (české pojmenování některých ulic se nepoužívalo). Studoval dobře a rád. Sám říká: „Mohu říci, že jsem byl studentem dobrým v letech 1870–1878.“

Podmínky ke studiu neměl zrovna příznivé, jak píše ve své *Knize vzpomínek*: „V Brně vyhledali mi byt co nejlacinější, asi za osm zlatých měsíčně i se stravou a za dva pecny chleba, které babička nebo matka přinášely.“ Bydlel nejprve na Kolišti ve vykřičeném domě, potom v ulici na Křenové. O podnájmu se nedalo mluvit, protože bytná měla jednu světnici a tu pronajímala devíti lidem. Hodně si z vyučování pamatoval. A když se potřeboval učit, šel na ulici a četl učebnice pod lucernou. Až v pololetí roku 1872 se dostal do chlapeckého semináře v ulici na Veveří. V semináři se platilo jen šest zlatých měsíčně. Od tercie měl již vysvědčení s vyznamenáním.

Na gymnáziu měl výborné učitele, kteří ho výrazně ovlivnili. Rád vzpomínal na Františka Bartoše a Václava Roya. Zejména profesor Bartoš byl významný člověk, češtinář čerpající z lidové tvorby na Moravě, sběratel lidových písní a autor řady knih (například *Malá slovesnost*). Objevil v Herbenovi spisovatelské vlohy. Herben na něj vzpomíná: „Jakmile profesor Bartoš vstoupil, jako by byl do třídy přinesl elektřinu. Oživil jsme a říkali – tvarý a slovíčka! Oči naše visely na něm, protože on těm tvarům a slovíčkám vdechoval život.“ Profesor Royt zapůsobil na Herbena pro svůj přísně vědecký

přístup a bohatou znalost historie. „Bartoš horoval, hnal nás k nadšení; Royt učil moudrosti, důkazům, logice.“ Oba učitelé byli jeho vzory po celý život.

Na gymnáziu se u Herbena projevil umělecký talent. Jako sextán napsal několik básní, které byly vytištěny pod pseudonymem Svatopluk Vojmír v almanachu Zora roku 1876.

O dva roky později ve věku jednadvaceti let Jan Herben maturoval. Chtěl studovat dál, ale knězem se stát nechtěl.

VYSOKOŠKOLSKÁ STUDIA

petra nádeníčková

Ke studiu na Filozofické fakultě v Praze ho doporučil profesor Bartoš. Přání rodičů, aby byl knězem, nesplnil. Nechtěl být upoután někde na faře na vesnici, nechtěl brát tituly a pocty, tento způsob života se mu přičil. Chtěl působit aktivněji, burcovat lidi, chtěl básnit, psát.

O prázdninách roku 1878 prožíval Jan Herben těžké dny. Rodiče byli zklamáni jeho rozhodnutím. Nakonec mu odepřeli požehnání a odmítli jakoukoliv podporu na cestě do Prahy. Z domova dostal pouhou zlatku, ale přesto se nevzdal. V Brně mu vyplatili pět zlatých za vytisknuté básně v *Obzoru* a jel do Prahy. Když vystoupil 30. září 1878 na nádraží v Praze, zbývalo mu pouhých třicet pět krejcerů. Zahájil tak život chudého studenta, který se protlouká pomocí vyučování po domech a psaním. Na Bartošovo doporučení sehnal hodiny (kondice) v rodině bohatého vědce a lékaře Hamerníka, jehož syna doučoval. Dostudoval však hlavně pomocí spolku *Radhošť*, který podporoval chudé studenty. Na studium na univerzitě vzpomínal s rozpaky. Ne zrovna dobře hodnotil studium dějepisu u profesora Tomka a češtinu u profesora Hattaly. Sám říká: „Poslouchal jsem u Tomka dějepis – bylo to odříkání a poslouchal jsem z počátku češtinu u Hattaly – byly to nechutné vtipy a mstivé polemiky.“ Rád vzpomínal na profesora Gebauera (známého z bojů o Rukopisy) a profesora Golla jako docenta všeobecných dějin. Při státní profesorské zkoušce v roce 1883 dostal kvalifikaci jen pro nižší střední školy. Na vyšší střední školy ho nechtěl pustit profesor Tomek, protože prý neumí vypravovat. Jan Herben se však profesorem nikdy nestal, za to se stal novinářem – vypravěčem.

Tak jako na gymnáziu se mu stal vzorem profesor Bartoš, na univerzitě byl jeho vzorem profesor Gebauer. Říká: „Jestliže jsem rozmnožil své vědomosti a prošel školou správného myšlení, za to jsem vděčen jen profesoru Gebauerovi.“ Herben na něm obdivoval jeho přímost, prudkost a neohroženost v názorech. Síla Gebauerových přednášek spočívala v kráse logiky a pravdy. To byly zásady, kterých se i Herben ve svém životě držel a které mu nakonec pomáhaly.

NOVINÁŘSKÁ ČINNOST; ČASOPIS ČAS

petra nádeníčková

Veršované pokusy a jejich časopisecké úspěchy zavedly Jana Herbena k novinám. Noviny v 19. století byly jediným dostupným zdrojem informací pro širokou veřejnost.

Již jako student přecházel Herben k próze. Napsal řadu studií, v nichž zkoušel dvě věci: udělat srozumitelný a působivý portrét řady osobností a působit na čtenáře buditelky. Pod vlivem Palackého přemýšlel o dějinách národa a o tom, co z nich plyne pro jeho současnost.

Roku 1885 se rozhodl, že nepůjde učit, ale že se stane novinářem. Z počátku pracoval v Národních listech a Julius Grégr, majitel a vydavatel listu, mu svěřil rubriku Zprávy z Moravy. V Národních listech se však Herben příliš dlouho nezdržel. 30. dubna 1886 dostal výpověď, protože napsal, co si myslel o rukopisném boji, který se téhož roku rozhořel. Jeho názor se totiž neshodoval s názorem majitele listu. V tomto rukopisném boji stál na straně Masaryka, Gebauera a Golla proti rukopisům. Herben jako začínající novinář se ukázal být pevný a nepoddajný.

Dodělal doktorát a začal uvažovat o tom, že by si skupina mladých odpůrců rukopisů a stoupců nových vědeckých metod mohla založit vlastní list. K tomu bylo však zapotřebí dostatek peněz. A tak deset mladých intelektuálů šetřilo od jara do podzimu roku 1886 každou zlatku, až naspořili asi sedmdesát zlatých. Jan Herben byl vybrán za hlavního redaktora, protože už zkušenost s novinami měl (1 rok). Vymyslel stručný název pro budoucí list, a to Čas. První číslo vyšlo 20. prosince 1886. List se hned uvedl nezapomenutelným skandálem: přinesl text Naše dvě otázky, v němž jeho autor Humbert Gordon Schauer položil dotaz, zda je vůbec nutná budoucí existence českého národa. Text byl veřejností špatně pochopen a od této doby se rozšířil názor, že „Masaryk usiluje o národní sebevraždu a Herbenův Čas s ním chce ruku v ruce utopit Čechy v německém moři“.

V Čase byl Herben vedoucím redaktorem po celou dobu jeho vycházení a do roku 1906 i jeho majitelem. Čas byl časopis, který kritizoval a odsuzoval mnohé nedokonalosti našeho veřejného života.

Postavil se neohroženě i proti některým vůdcům naší politiky. Kolem něho vznikala strana realistická, jejímž vůdcem byl Masaryk. Bylo nutno bojovat proti mnohým nepřátelům a snášet mnoho problémů. Herben jako novinář vynikal odvahou a vytrvalostí. Jeho heslem bylo: „Řezat, řezat, řezat! Řezat všechno, co jsme nenáviděli, řezat všechno, co bylo podle našeho přesvědčení nepočetné, nepravdivé a shnilé.“

Celých dvacet devět let Čas vycházel a Herben ho pevně řídil. Od roku 1886 vycházel časopis jako čtrnáctideník, který byl roku 1888 přeměněn na týdeník a od roku 1900 vycházel denně. V roce 1906 přešel deník do majetku družstva Pokrok, a Herben se tak zbavil existenčních problémů, protože začal dostávat pravidelný plat. Za války dne 27. srpna 1915 rakouské policejní úřady Herbenův list zastavily a Herbenem už nebyl obnoven. Čas si v té době všímal zpráv rakouského generálního štábu, které měly obyvatelům Rakouska-Uherska zakrýt to, co se skutečně děje na frontách. Čas ve svých úvodnicích tyto zprávy rozebíral a porovnával se skutečností. Když byl zastaven, měl dvacet tisíc odběratelů. Herben založil na podzim roku 1915 časopis Novina, ale ten byl již v lednu roku 1916 také zastaven.

V dalším průběhu války přispíval hlavně do nedělních Národních listů redigovaných Karlem Kramářem. Jeho články odtud byly často citovány za hranicemi. V květnu 1918 byly Národní listy také zastaveny.

Po válce začal pracovat v Lidových novinách, kde psal převážně příležitostné vzpomínky a nekrology. Do sedmdesátí let pak pracoval pro týdeník Národní práce, který redigoval jeho nejmladší syn Ivan. Poté již do novin nepsal.

Herben sám se považoval hlavně za novináře. Největší část svého života věnoval novinářství, považoval ho za své životní povolání.

SPISOVATELSKÉ ZAČÁTKY

petra nádeníčková

Jan Herben se rozhodl pro povolání novináře a jemu také věnoval celý svůj život. Věděl však, že na lidi se dá působit i prostřednictvím literatury. Talent, vzdělání i zkušenosti pro literární činnost měl. Být spisovatelem bylo pro něj radostí. Rád se vracel ve vzpomínkách do dětství v rodném kraji, využil své znalosti dějepisu a českého jazyka, těžil ze schopnosti hodně si pamatovat a krásně formulovat myšlenky.

Jeho literární dílo zahrnuje velký počet prací, od drobných črt a pohledů do života lidí a do přírody až po rozsáhlou románovou kroniku jeho kraje.

Herbenovy spisovatelské začátky můžeme hledat na gymnáziu v Brně. Zúčastňoval se tam literárního ruchu, který se projevoval psanými časopisy a diskusními kroužky. Jako sextán vystoupil roku 1876 v almanachu Zora. Lze tedy říci, že začínal jako básník a jeho báseň *Král Ječmínek* byla kritiky i čtenáři přijata příznivě. Když probíhala balkánská válka a ruská vojska táhla na Cařihrad, napsal sbírku balkánských básní a poslal ji do listu Koleda, kde mu je otiskli.

Jako student psával Herben také dopisy z domova do brněnských listů Hlas a Moravská orlice. První literární honorář – pět zlatých – dostal až jako maturant za příspěvek do časopisu Obzor. Jednalo se o první jeho zveřejněnou prózu – reportáž z prázdninové cesty po Slovensku. Po příchodu do Prahy roku 1876 dostal dukát literární ceny od Moravské besedy za báseň *Jaro jest*.

V Praze pak Herbena překvapilo, jak málo obyvatelé Čech ví o Moravě a Moravanech. A tak o nich začal psát. K zájmu o moravský lid ho vedl již jeho učitel František Bartoš. První obrázky ze Slovácka byly popisné, ale postupně se snažil pronikat k psychologii lidu. V črtách a žánrových obrázcích psaných v letech 1881–1886 seznamoval Herben čtenáře s povahou slováckého a hanáckého lidu, postupně přitom směřoval od popisu k psychologii vesničanů, od národopisné studie k povídce. Všechna tato díla byla pak shrnuta do souboru *Moravské obrázky*, který vyšel roku 1889. V následujícím

roce vyšly další povídky pod názvem *Slovácké děti*. Přejichod k novelistice představují prózy knihy *Na dědině* (1893).

V prvním období své literární činnosti napsal Herben i řadu dějepisných prací, například *Cyril a Metoděj, život a význam jejich* (1883), *Gustav Pfléger-Moravský* (1883), *Mistr Jeroným Pražský* (1883), *Pravdivé vylíčení života Mistra Jana z Husince* (1883), *Jan Nepomucký* (1893).

LITERÁRNÍ VÝVOJ

táňa slámová

V počátcích šel Herben ještě ve stopách Bartošovy koncepce národní literatury, avšak již brzy po příchodu do Prahy se postavil ostře kriticky proti soudobé moravské literatuře, která byla zcela pod vlivem církevních kruhů, a rozešel se také se Sušilovou koncepcí spojování věcí národa s církví. Jako jeden z představitelů národní školy kritizoval lumírovce, Vrchlického (k němu do protikladu stavěl S. Hurbana Vajanského) a všechny, kteří obhajovali světovost, kosmopolitismus a západní orientaci v literatuře. Tyto názory obhajoval Jan Herben na půdě Umělecké besedy.

A. Pražák ve své monografii *Jan Herben* (1937) věnoval pozornost také jeho názorům na umění. Hovoří o spisovatelově nechuti k uměleckému idealismu, který má podle něj z formálního hlediska pochybený základ: „Líčí lidi, jak nejsou, podkládá jim myšlenky, jakými nemyslí, a činy, kterých nekonali.“ Stejně tak odmítal Herben i naturalismus, protože „snižuje člověka na podčlověka a vynáší z něho nejhorší pudy.“ A. Pražák ukazuje, jak se tedy posléze pod vlivem J. Vlčka, T. G. Masaryka a ruských realistů stal spisovatel vyznavačem realismu, který se mu zalíbil z těchto důvodů: „Líčit' svět a lidi, jak jsou, proto jediným časovým uměním jest jen on.“ A. Pražák nám dále předkládá Herbenovu představu realismu: měl sloučit mravnost a pravdu s krásou, zároveň si však kladl za úkol z pozorování života vyvodit určité závěry a na jejich základě pak dílu vtisknout jisté výchovné zaměření. Chtěl podat jasný a podrobný obraz života lidu ve všech jeho spektrech, poodhalit stránku hmotnou, duchovní, mravní i náboženskou. Herben soudil, že k dosažení této podrobnosti a přesnosti je nutno prohloubit spisovatelovo studium lidu i přírody jej obklopující, jasně a správně vidět, ale ničím nepřikrášlovat ani nepřibarvovat, nenechat se svést citem a sympatií, aby byl obraz skutečně pravdivý.

Protivilo se mu heslo „umění pro umění“ – neboť mu byla nemilá každá přepjatost v imaginaci anebo ve formě. Zdálo se mu, že naše písemnictví si příliš pohrávalo s formou a že zanedbalo věc a téma. Hlavním důvodem, proč ono heslo neuznával, byl fakt, že literatura

pojatá takovým způsobem nabízela toho prostším čtenářům jen pramálo: „Poznal jsem selské lidi, lidi dělnické, lidi malých i velkých měst. A oni dávali nám, inteligenci, žádostivé výzvy: Ved'te nás, řeknete nám, kolik je hodin, abychom si podle toho mohli zařídit svůj život! My však jsme jim učeně odpovídali, že domovem hodinářství jsou Švýcarsy a vykládali jsme jim učeně, jak se hodiny dělají. Proto jsem opustil říši l'art our l'art...“

A. Pražák zdůrazňuje Herbenovu lásku k lidu, z něhož pocházel (nazývá ji přímo láskou „bezmeznou“) a poukazuje na motivy, které vzbudily ve spisovateli myšlenku psát pro lid a o lidu: „Soucit s jeho bídou ho vedl k touze, ba cítil přímo povinnost, svým méně šťastným bratrům, kteří nemohli vystudovat, pomáhat a svým vzděláním jim sloužit. Proto se rozhodl psát jazykem a slohem co nejsrozumitelnějším, aby z něho měl něco také zanedbaný lid. Tuto teorii hlásal už od počátku a trval na ní, i když mu např. Šaldova skupina v *Hosiřově* vytýkala ‚neumělecký a výměnkářský sloh‘.“

Tak se tedy Herben dostal k národopisným studiím. Začal studovat vesnici a její typy folkloristicky a realisticky, deskriptivní metodou. Pražák jeho první studie s touto tematikou přirovnává k literárním fotografiím: „Stavěl jakoby fotografický aparát na dědinu před lidmi i scenerie a kopíroval tamní život.“

Herben začal publikovat své národopisné práce nejprve časopi-secky od počátku osmdesátých let. Stránky Světozoru, Ruchu, Osvěty, Slovanského sborníku, Časopisu Matice moravské a Kalendáře Ústřední matice školské zaplňoval národopisnými črtami, obrázky a fejetony. Zařadil se tak svým způsobem do lidopisného proudu, který se právě v osmdesátých letech 19. století začal výrazně projevovat v literární produkci. Moravští intelektuálové pocházející z venkovského prostředí a žijící ve městech svými díly demonstrovali protiklad života v rodném kraji s životem městským a snažili se vyzdvihnout morální převahu venkovského prostředí.

Herben však stanul nad nimi o stupeň výš, neboť se povznesl nad pouhý popis a záznam – k těmto dvěma tradičním znakům národopisných studií přidal ještě něco navíc, a to pro čtenáře věc ne zcela nepodstatnou – odvážil se lidové prostředí hodnotit, rozlišit rub a líc, osvobodit tento žánr od vlivu Bartošovy školy (z níž ovšem

také v počátcích vycházel), která ukazovala čtenářům jen kladné stránky venkovského života a opěvovala venkovský svéráz. Herben ovšem dokázal na jevy pohlížet střízlivým zrakem a bystrým úsudkem, a záhy pochopil, s jakými problémy se lid potýká a že venkovský život není zdaleka tak idylický, jak by se mohlo na první pohled zdát. Stejně velkou pozornost, jakou věnoval popisu obyčejů, zvyků a folklórních slavností (s půvabem vylíčil kroje, zálety, svatby, ale i pozdravy, návštěvy a hody), věnoval také psychologii vesničanů, člověku samotnému, lidské osobnosti, jejímu myšlení i citění.

V těchto intencích byly psány první dvě Herbenovy knihy – *Moravské obrázky* (1899) a *Slovácké děti* (1890). Ve třetí knize *Na dědině* (1893) se však již Herben rozešel úplně s Bartošovou koncepcí, kterou shledal zastaralou a přežitou, usoudil, že je nutno přejít od „lidopisu“ k „lidopisné beletrii“.

MORAVSKÉ OBRÁZKY

táňa slámová

Jan Herben v *Knize vzpomínek* vysvětluje, jak se dostal ke koncipování svých *Moravských obrázků*. Když v Umělecké besedě vypravoval o životě moravského lidu a svoje publikum tím skutečně zaujal, rozhodl se tuto tematiku zpracovat literárně. Nejprve otiskoval svoje obrázky na stránkách výše vzpomínaných časopisů, v roce 1889 pak vydal poprvé knižně tento soubor prvotin s národopisnou tematikou vzniklých v osmdesátých letech.

Druhé vydání z roku 1926 obsahuje ještě jeden obrázek navíc, který bychom v prvním vydání nenašli. Dodatečně ho zařadil, protože měl k němu zvláštní vztah. Jedná se o článek *Ze Slovenska*, který byl vlastně Herbenovou vzpomínkou na jeho prázdninový výlet ze studentských let do tamějších končin (poprvé začal vycházet časopisecky v *Obzoru* roku 1878). Ve vzpomínkách se k němu vyjadřuje Herben v tom smyslu, že obrázek tento je sice „vpravdě školácký“, ale z jisté vděčnosti si nemohl dovést ho do druhého vydání nezařadit. Za onen článek dostal svůj první literární honorář – pět zlatých – který přispěl k tomu, že se mohl vydat do Prahy na studia: „Uveřejnil jsem výlet na Slovensko z vděčnosti, neboť rozhodl v těžké chvíli můj osud jednou provždy. Bez něho nebylo Prahy.“

Kniha je rozdělena na dvě části – první autor nazval *Kus jižní Moravy* a zavede nás do života obyvatel moravského Slovácka. Herben představuje svým čtenářům tento „kraj beze stínu“, líčí charakteristické znaky tamější krajiny a jejího lidu, prochází dědinu od dědiny a rázem se dostává k obyvatelům samotným. Podává čtenáři vskutku poutavý, živý obraz „zapomenutého kraje mezi Moravou a Dyjí“. Neomezuje se jen na pouhý popis přírodních půvabů a tradičních zvyklostí, od detailního vypsání zvláštností krojů až po podrobné vysvětlení ceremonie starých hodů nebo zasvěcení do tajů vinařských. Hlavním těžištěm svého vypravování učinil Herben lid samotný, prostřednictvím zobrazení nejružnějších životních zvyklostí chce představit povahu a myšlení vesničanů, snaží se proniknout až k jádru, do hlubin duše těch „zdravých, vášnivých a tvrdšíjých lidí“. Ve všech zvyklostech a tradicích se odráží typická

OBSAH

<i>Běžím domů</i>	7
Nejvěrnější Brumovčan.....	10
Narození a dětství Jana Herbena.....	13
Středoškolská studia.....	14
Vysokoškolská studia.....	16
Novinářská činnost; časopis Čas.....	17
Spisovatelské začátky.....	19
Literární vývoj.....	21
Moravské obrázky.....	24
Slovácké děti.....	37
Na dědině.....	48
Do třetího a čtvrtého pokolení.....	60
<i>Ediční poznámka</i>	95